

Treball social amb persones cegues des d'un enfocament gestàltic

Social work with blind people from a Gestalt approach

Elisabet Camprubi Abelló¹

Resum

Amb aquest article els vull transmetre el que m'ha aportat la formació en Teràpia Gestalt a la meva tasca professional. L'atenció a persones cegues és extrapolable a altres àmbits del treball social. Des d'una forma d'intervenció social directiva i especialitzada en serveis per a cecs canvia a una relació dialògica amb més espai per a l'expressió emocional, acompanyant, donant suport o confrontant amb la realitat a més d'emfatitzar en els recursos i capacitats del propi usuari més que en les seves dificultats. L'enfocament gestàltic permet, des d'un procés de formació experiencial, posar-se al lloc de l'altre, no jutjar, ser conscient dels límits personals i institucionals. Proporciona una percepció global, en l'aquí i l'ara, i facilita la creativitat fugint de les respostes mecanitzades en els serveis d'atenció social.

Paraules clau: Gestalt, socioteràpia, ceguesa, expressió emocional, escolta fenomenològica, límits del contacte, demanda, acompanyament social.

Per citar l'article: CAMPRUBI ABELLÓ, Elisabet. Treball social amb persones cegues des d'un enfocament gestàltic. *Revista de Treball Social*. Col·legi Oficial de Treball Social de Catalunya, abril 2017, n. 210, pàgines 171-180. ISSN 0212-7210.

¹ Jubilada. Va ser treballadora social a l'ONCE durant 30 anys.

Abstract

With this article I want to convey what the training in Gestalt Therapy has brought me in my professional practice. The attention to blind people may be extrapolated to other areas of social work. From a directive social intervention and specialized in services for the blind, it changes to a dialogical relationship with more space for emotional expression, caring and providing support or confronting reality as well as emphasizing the resources and capabilities of the client rather than their difficulties. The gestalt approach allows an experiential formation process to put oneself in the place of the other, not judging but being conscious of the personal and institutional limits. It provides a global perception, here and now, facilitating creativity by fleeing mechanized responses in social care services.

Key words: Gestalt, socio-therapy, blindness, emotional expression, phenomenological listening, contact limits, demand and social accompaniment.

Apunts sobre la Teràpia Gestalt

Neix de mà de **Fritz Perls**, psicoanalista jueu alemany que va emigrar a Sud-àfrica fugint de la persecució nazi. El 1942 publica la seva primera obra *Jo, fam i agressivitat*, que no va ser acceptada en els cercles acadèmics psicoanalítics. Ja a Nova York des de 1951 a 1968 desenvolupa la seva obra en el context del moviment contracultural dels anys 60. La Gestalt es nodreix de diferents enfocaments: psicoanàlisi, teràpies psicocorporals reichianes, psicodrama, existencialisme i tradicions orientalistes (budisme, zen, tao). La Gestalt pren de la Teoria de la Percepció el concepte *figura/fons* mitjançant el qual quan una persona se centra en alguna cosa això es fa figura i tota la resta passa a ser el fons, en segon pla. En el cicle de satisfacció de necessitats introdueix el principi d'*homeòstasi* o *autorregulació organísmica* mitjançant el qual un individu integrat és capaç de detectar i satisfer les seves necessitats. Quan un individu porta molt de temps sense fer-ho, l'organisme emmalalteix. *L'adonar-se'n* és el procés pel qual vivim l'experiència en *l'aquí i l'ara* amb tota la globalitat emocional i corporal. A la Gestalt se l'ha anomenat la *teràpia del contacte*, com a presa de consciència de les conductes repetitives, caduques, pors i inhibicions, les anomenades resistències. Estar en veritable connexió amb un mateix i amb els altres és el que origina canvis creatius en les nostres relacions. Dels conceptes filosòfics de Friedlander i de les influències orientalistes, Perls apunta la importància de les *polaritats* no havent d'escollir necessàriament entre una

o altra sinó, des del punt zero, combinar-les segons el context. Perls ens parla de la importància del *suport*, com a sosteniment o base davant de les necessitats. Malgrat això, cadascú és *responsable* de les seves pròpies eleccions, del que evita i les seves conseqüències. La Gestalt integra un conjunt de mètodes i tècniques com el despertar sensorial, el treball amb l'energia, la respiració, el cos, la veu, l'expressió de l'emoció, el treball amb somnis i l'expressió artística. La finalitat és la presa de consciència global de la nostra manera de funcionar, la integració de l'experiència present, de les nostres resistències i del que evitem. Més enllà de l'ús terapèutic individual i grupal s'aplica amb èxit en àmbits com l'empresa, l'educació i els serveis socials, en tot allò que s'ha denominat *socioteràpia gestalt*.

Treball social, paral·lelismes i aportacions de la teràpia gestalt

En el treball social hi trobem una sèrie de principis que tenen cert paral·lelisme amb els de la Gestalt: el respecte a la individualitat i singularitat de la persona, la importància del medi entorn social a la realitat de l'individu/grup i comunitat, el reconeixement de les necessitats socials i formes de satisfer-les, la potenciació dels recursos per a la resolució de problemes, la promoció de l'autonomia personal i l'autorresponsabilitat en el procés personal i social. A la Gestalt es fa èmfasi en la singularitat de cada ésser humà en la recerca constant de l'equilibri entre les necessitats que sorgeixen en interacció amb el medi ambient social.

La Gestalt originària creia en la possibilitat de cada ésser humà, o grups d'éssers humans, de trobar els seus propis recursos per restaurar el seu equilibri homeostàtic. Això ha estat discutit i matisat pels gestaltistes més actuals. En el camp social es desenvolupen sistemes d'ajuda, d'atenció quan persones o col·lectius, especialment vulnerables, no aconsegueixen per ells mateixos aquest equilibri i, d'alguna manera, la societat estableix sistemes d'ajuda.

La majoria de persones acudeixen a serveis socials perquè tenen mancances d'ordre econòmic, social, psicològic, de salut... Freqüentment, les demandes socials sobrepassen les possibilitats de resolució a la llum dels recursos disponibles, ja que el dinamisme de la societat i **el sorgiment de noves necessitats no va en paral·lel a les respostes organitzades en la societat amb els serveis existents. D'aquí la importància dels treballadors socials com a punt d'observança constant de l'aparició i evolució de les necessitats socials i de la promoció dels recursos necessaris.**

La Gestalt, més que una teràpia, és una forma de veure i viure les relacions de forma oberta i creativa. Treballa directa-

La Gestalt, més que una teràpia, és una forma de veure i viure les relacions de forma oberta i creativa. Treballa directament amb les emocions, els límits del contacte, els mecanismes d'evitació (resistències), la transferència/contratransferència.

ment amb les emocions, els límits del contacte, els mecanismes d'evitació (resistències), la transferència/contratransferència. Tot això afavoreix una major consciència en les relacions que, com a professional, s'estableixen amb l'usuari, la família, els grups, els companys i el context institucional i social en què es treballa. Javier Barés Marticorena (Director de Gestalt Mediterrani i treballador social) cita GINGER 1993: *"L'actitud oberta i experiencial són, juntament amb la responsabilitat de les pròpies accions i sentiments, els "preceptes filosòfics" que la Gestalt aporta al treball social i a l'educació social. Per tant, no es tracta de canviar de feina i convertir-se en psicoterapeuta, sinó d'adquirir una competència suplementària per a exercir millor la professió d'origen"*.

L'interès dels treballadors socials i altres professionals del camp assistencial per la Gestalt i altres corrents de creixement personal (coaching, PNL, teràpia breu estratègica, constel·lacions familiars, etc.) va en augment. Als EUA i Canadà està plenament estès. Als països llatinoamericans destaca Liliana Calvo, autora del llibre *Trabajo social y enfoque gestáltico*. Aquesta professional realitza tallers d'autoestima per a treballadors socials, de tipus experiencial i supervisió de casos des de l'enfocament gestàltic. Denomina al seu treball **socioteràpia**, terme ja encunyat per Ginger, pel qual la Gestalt no només s'aplica a la psicoteràpia amb "malalts" sinó a empreses, institucions, serveis sanitaris, socials i educatius.

Treball social amb persones cegues o amb discapacitat visual

El treball social amb enfocament gestàltic és aplicable a qualsevol àrea, servei i/o especialitat. En el meu cas l'experiència parteix del meu treball com a professional de l'Organització Nacional de Cecs Espanyols (ONCE), corporació de dret públic que té delegades funcions específiques d'atenció a les persones cegues o deficientes visuals greus per part de l'Estat. Els treballadors socials, segons la definició institucional, són els *"professionals que atenen la persona cega, la seva família i altres elements significatius del seu medi social, valoren les seves necessitats específiques que sorgeixen com a conseqüència de la seva pèrdua visual, informen, assessoren, proposen i gestionen recursos per tal de promoure la seva autonomia personal, integració i benestar social"*. Som els professionals amb els que contacten en ingressar a la Institució i, per tant, rebem la petició de l'usuari i/o família. Els serveis específics els presten psicòlegs, tècnics de rehabilitació, tiflotecnòlegs, i mestres.

Les causes de ceguesa o deficiència visual greu són molt variades. Les més freqüents a Espanya són la degeneració macular en persones majors de 65 anys, miopia magna,

retinopatia diabètica, retinosi pigmentària, seqüeles d'accidents o malalties. La majoria de persones que formen part de la Institució conserva restes visuals útils, mentre que els cecs totals i els cecs congènits són la minoria. Alguns perden agudesia visual, fet que els impedeix la lectura i tasques de detall; altres hi veuen amb nitidesa alguns detalls però poden xocar amb obstacles que troben fora del seu camp de visió. Altres pateixen fotofòbia o no tenen visió nocturna. Algunes malalties són degeneratives i suposen la pèrdua visual total en més o menys temps. De vegades concorren altres malalties o discapacitats que interfereixen i dificulten l'accés a determinats serveis, persones que pateixen sordesa severa o profunda, discapacitat física, intel·lectual i malalties greus físiques o mentals.

Els treballadors socials solem atendre els casos en què hi ha més necessitats socials, familiars, sociolaborals, econòmiques i de dependència per problemes de salut.

Al final del procés d'atenció poden aparèixer noves necessitats i caldrà tornar a contactar amb el treballador social. **El perfil polivalent, globalitzador i accessible fa que siguem dels professionals més permeables a les necessitats i problemàtica social dels seus usuaris, fet que sovint ens col·loca en una situació de major estrès professional.**

Treball social des de l'enfocament i l'actitud gestàltica

La teràpia Gestalt explica els processos de canvi en persones i grups amb el concepte **d'autoregulació organísmica/homeòstasi**, entès com el procés mitjançant el qual les persones mantenen el seu equilibri enmig de condicions que varien. En les ciències socials i en particular en el treball social en diem procés d'adaptació. Un altre concepte que té paral·lismes amb el treball social és el dels límits del contacte. Fritz Perls, diu textualment: *"cap individu és autosuficient; l'individu pot existir únicament en un camp ambiental. L'individu és, inevitablement, en tot moment, part d'algun camp. El seu comportament és funció del camp total que l'inclou tant a ell com al seu ambient. La naturalesa de la relació entre ell i el seu ambient determina la seva conducta. Si la relació és mútuament satisfactòria, el comportament de l'individu és el que anomenem normal. Si la relació és conflictual, el comportament és descrit com anormal"*.

En el cas concret de la pèrdua visual, entenent la persona com un organisme en interacció amb el medi, es produeix un tall, per dir-ho així, de funcions, una alteració greu que es regula substituint aquestes funcions per altres, altres sentits més aguditzats o per persones o mitjans que les realitzen en el seu lloc. Alguns d'aquests processos són espontanis, altres

formen part d'un procés de rehabilitació per recuperar l'autonomia personal. En aquest aprenentatge és important la motivació, l'actitud, les capacitats. Una de les coses a tractar en la primera entrevista a una persona que ha perdut la vista recentment és com ha succeït, com s'organitza a la vida diària, qui li ajuda i com. Freqüentment ve amb els seus familiars, que sovint estan més afectats per la situació que la mateixa persona. No saben com tractar-la, com guiar-la pel carrer, com descriure-li les coses o les persones que no pot veure. En altres casos, hi ha una reestructuració de funcions en la vida familiar i en el nucli de convivència que cobreixen pràcticament totes les necessitats. De vegades s'arriba a produir una sobrecàrrega en els que les assumeixen mentre la persona cega queda reduïda a un paper passiu, receptiu, a costa dels qui l'ajuden.

Molts usuaris necessiten comptar, verbalitzar com ha estat el seu procés de pèrdua visual. Alguns atribueixen la pèrdua a un error mèdic, altres se l'atribueixen a ells mateixos per no haver-se cuidat, al destí, al seu procés d'envelliment, alguns descriuen els intents infructuosos dels metges per curar-los. Hi ha qui espera recuperar la visió amb algun tractament experimental. Per a molts és dur constatar que, en el moment que són acceptats per l'ONCE, és per la seva ceguesa irreversible. D'altres, però, respiren alleujats ja que, després del temps en què han anat perdent visió progressivament, podran accedir als serveis específics que necessiten.

Intervenció en treball social des de l'enfocament gestàltic

El model tradicional d'intervenció del treball social està basat en un model lineal i similar al mèdic: escolta de símptomes/problemes, diagnòstic social i tractament social. El model gestàltic posa èmfasi en l'escolta fenomenològica, la mirada al camp global, presa de consciència interna que porta a una assimilació/hipòtesi de treball i una devolució.

El model tradicional d'intervenció del treball social està basat en un model lineal i similar al mèdic: escolta de símptomes/problemes, diagnòstic social i tractament social. El model gestàltic posa èmfasi en l'escolta fenomenològica, la mirada al camp global, presa de consciència interna que porta a una assimilació/hipòtesi de treball i una devolució. Abans de formar-me en teràpia Gestalt solia escoltar, interpretant alhora i buscant la resposta immediata. Algunes respostes eren una mica estereotipades per l'encàrrec institucional d'informar dels serveis existents, en un temps limitat. Des de l'enfocament gestàltic és important l'escolta atenta del que els ha passat i com els afecta a nivell personal i familiar. L'impacte de la ceguesa és notable, provoca varietat de sentiments com ràbia, tristesa, pena, impotència, inutilitat, por, rebuig, negació, compassió, però també admiració i respecte. És important donar un espai tant a la persona cega com als seus familiars perquè puguin expressar aquests sentiments.

L'escolta gestàltica en l'aquí i ara, sense jutjar, resulta fonamental en la posterior relació treballador social amb la

persona/família. **La Gestalt treballa amb el cos, el moviment, l'expressió. Incorporar la consciència de com sentim el propi cos ens indica com estem davant de l'altre. El contacte físic, encara que breu, també ens dóna informació de l'altra persona i ens en facilita el contacte.** Observo com són guiats per la persona que els acompanya. De vegades, literalment, l'estiren pel braç, o la persona cega es recolza en la seva espatlla. Unes primeres orientacions sobre la forma de col·locar-se la persona cega en relació a la seva guia els pot facilitar un desplaçament més còmode, com que el cec agafi el colze al guia, que camina mig pas abans que ell, encara que a alguns els costa acostumar-se al canvi.

L'adaptació és mútua, certes dificultats de vegades tenen a veure amb la dinàmica de relació que ja existia anteriorment a la pèrdua visual. Algunes persones cegues que encara perceben llum i algun embalum es resisteixen a agafar-se i caminen sols guiant-se per l'ombra de l'acompanyant. En altres percebo que és l'acompanyant qui no ofereix el seu braç al cec. Alguns vénen sols, corrent certs riscos, ja que les seves restes visuals amb prou feines els permeten distingir el que tenen al davant. I finalment, hi ha persones que tenen molt reduïda la seva visió però segueixen funcionant com a persones vidents, negant-se a acceptar qualsevol orientació, tècnica o recurs que els pugui identificar com a cecs.

Reconeixent necessitats/formulant demandes

El concepte gestàltic de **figura/fons** tindria el seu paral·lelisme en el treball social com a demanda i circumstàncies socials ambientals. **La demanda social porta implícita una necessitat que per ella sola la persona no pot satisfer, s'interromp el cicle de satisfacció de necessitats i el cicle de contacte amb el medi.** Les informacions prèvies sobre el servei, com ens arriba la persona amb les seves emocions, actituds, creences i habilitats personals condicionen la formulació de la demanda. Hi ha creences sobre la ceguesa o sobre la institució, introjectes com: "els cecs fan pena" o projeccions sobre la institució, com "vostès m'ho resoldran tot" que no ajudaran. És fonamental el treball amb la persona/família sobre el que es demana. Habitualment la ceguesa es presenta com a figura principal en el procés d'acollida. L'impacte que suposa la pèrdua visual en el funcionament de la vida quotidiana és notable i pot abastar diferents activitats i funcions de la vida diària, desplaçament, autocura, accés a la informació i les seves conseqüències a nivell laboral, familiar i econòmic. Tot això suposa una pèrdua de l'autonomia personal.

Per solucionar aquestes necessitats solen intervenir figures de suport en el seu nucli de convivència, família extensa, amics, serveis professionals, voluntaris... El que fa la persona cega,

com s'ha adaptat a la situació, quines noves aptituds o qualitats està desenvolupant, quins recursos personals i ambientals disposa,... indica què vol aconseguir per poder continuar d'una manera satisfactòria la seva vida.

Acompanyament social

La relació professional/usuari des de la perspectiva gestàltica és una relació de contacte dialògica. En el moment que presenta la demanda ens proposa un tipus de relació.

La relació professional/usuari des de la perspectiva gestàltica és una relació de contacte dialògica. En el moment que presenta la demanda ens proposa un tipus de relació. Pot presentar una actitud passiva, exigent, queixosa, de víctima, col·laboradora, desorientada, confusa respecte a les expectatives que tenen en relació a la institució i als seus serveis. Nosaltres, alhora, amb el nostre bagatge psicològic i assumptes personals formem part de la demanda. Davant de l'usuari ens sentim valorats, envaïts, qüestionats, salvadors, guies, tècnics experts, compassius. Des de la Gestalt la demanda engloba tot el que forma part de la mateixa (qui, com, què, quan, i per què). Tinc molt present el que em transfereix l'usuari, com em sento i de quina manera ajuda o posa traves a la relació. M'adono de com se sent el meu cos i de com estic responnent a cada moment (contratransferència). Es tracta no d'intervenir sinó d'acompanyar des d'una escolta activa, oberta a la participació, situant-nos nosaltres mateixos com a instrument al servei del procés de la persona. La formació en Gestalt permet adonar-se de les pautes de comunicació que poden obstaculitzar les relacions i promou una **comunicació clara, transparent**, adaptable a la persona amb més **espais per a la seva expressió emocional donant confiança als seus recursos interns i ambientals**. Treball amb les actituds, així a la persona massa passiva li mostro allò en el que està progressant, a l'exigent li assenyalo els límits que imposa la realitat, a la que es presenta com a víctima la poso en contacte amb altres persones en la seva mateixa situació.

Quan no hi ha recursos o quan cap recurs és suficient

Aquesta és una de les situacions en què els treballadors socials ens enfrontem a sentiments difícils. És molt frustrant atendre una persona en una situació complicada, d'extrema vulnerabilitat psicològica, de salut o social que no es pot integrar en cap recurs existent. Solen ser persones que romanen al seu domicili a càrrec de la família que es veu superada per les necessitats i l'alta dependència, per les constants cures que requereixen. En alguns casos hi ha expectatives de vida limitades i en deteriorament progressiu. Tot això em commou i em sento impotent. En aquests casos sento com a únic recurs po-

der acompanyar, escoltar la queixa, el dolor, la reivindicació si és que la persona i/o la família ho permet. Són aquells casos que "m'importo a casa" i que requereixen ser objecte d'una intervenció entre companys o una supervisió amb un altre professional.

També atenem a usuaris que troben que l'atenció que reben no és l'adequada i els recursos que oferim tampoc. De vegades hi ha unes expectatives irrealistes sobre el que creuen que haurien de rebre i en altres és cert que la demanda va per davant de la creació del recurs adequat.

Una nova mirada al treball social

La Gestalt aplicada al treball social afavoreix: una escolta activa, una posició d'acompanyament no directiva, suport o confrontació, depenent de la necessitat de cada cas, menor interpretació i diagnòstic de les dificultats i major resignificació en recursos i potencialitats, respecte a la individualitat i característiques de cadascú, enfocament global de la persona i del seu camp ambiental, major participació de l'usuari en el seu procés, espais d'expressió emocional i transparència en la comunicació...

L'enfocament gestàltic en el treball amb persones cegues, extrapolable a altres serveis i àmbits dels serveis socials, proporciona major consciència de la transferència i contratransferència, adonar-se dels propis límits i del context institucional, **disminueix l'estrès laboral, potencia els recursos personals i una major creativitat**. En els grups de treballadors socials apareixen temes que no es resolen i casos que no sabem com abordar. La necessitat constant de formació i supervisió té en la Gestalt un recurs que no només comporta solucions als problemes de la pràctica professional sinó també **un creixement personal aplicable a tots els àmbits de la comunicació i relació humanes**.

Bibliografia

- ARAGONES, Teresa, *Apuntes sobre el oficio de supervisora* en Revista de Trabajo social n° 189 (2010) Edita Colegio Oficial de Diplomados en Trabajo Social de Cataluña. ISSN: 0212-7210
- BARES MARTICORENA, Javier, Aportaciones de la Terapia Gestalt al Trabajo social, article electrònic. Novembre 2015. <http://gestalt-mediterraneo.net>
- CALVO, Liliana. *Trabajo social y enfoque gestáltico* (2003). Argentina. Espacio Editorial. ISBN: 9789508021557
- CALVO, Liliana, *Familia, resiliencia y red social*, (2009). Argentina. Espacio Editorial. ISBN 13: 9789508023131.
- CAMPRUBI, Elisabet, *Servicios específicos para ciegos y deficientes visuales de la ONCE en Cataluña. Los trabajadores sociales en la ONCE*. En Revista de trabajo social n° 139 (1995). Edita Colegio Oficial de Diplomados en Trabajo Social de Cataluña. ISS: 0212-7210
- CAMPRUBI, Elisabet, *Dimensión social y discapacidad visual* en Revista de Trabajo Social n° 163 (2001). Edita Colegio Oficial de Diplomados en Trabajo Social de Cataluña. ISSN: 0212-7210
- GINGER, Serge, *Gestalt el arte del contacto* (2005). Barcelona. RBA *Integral*. ISBN 13: 9789707770607
- HULL, Joh., *Ver en la oscuridad* (1994). Barcelona. Galaxia Gutenberg. Círculo de lectores. ISBN 13: 9788422649984
- NARANJO, Claudio *La vieja y la novísima Gestalt* (2006). Santiago de Chile. Cuatro Vientos. ISBN-13: 978-8489333321
- PERLS, Fritz. *Testimonios de terapia* (1976). Santiago de Chile. Editorial Cuatro Vientos. ISBN: 9788489333123
- PETTI, Marie. *La Terapia Gestalt* (1986). Barcelona Kairòs. ISBN 9788472457102
- POLSTER, Erving y Miriam. *Terapia gestáltica* (2008). Buenos Aires. Amorrortu. ISBN: 9789505181339